

змісту, коли успіх пізнається під час зупинок, зустрічей. Але, загалом, усі місцеві вірування та погляди, пов'язані з дорогою, передбачають усвідомлення її, як життєвого шляху взагалі.

¹Сумцов Н. О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881. – С.192, 194; Хв.Вовк Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1926. – С.229, 284; Кагаров Е. Состав и происхождение свадебной обрядности// Сборник Музея антропологии и этнографии им. П.Великого. – Л., 1929. – Т. 8. – С.186; Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К., 1974. – С. 68; Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С.73, 76, 80.

²Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу. – К., 2000. – С.165.

³Ван-Геннеп А. Обряды перехода. – М., 1999. – С.24.

⁴Ашмарин В. Чувашская свадьба // Этнографическое обозрение 1890. – №2. – С.159.

⁵Кравченко В. Пісні, хрестини та весілля. – Житомир, 1914. – С.137 – 139.

⁶Лаврентьева Л.С. Символические функции еды в обрядах // Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры – Л., 1990. – С.38 – 39.

⁷Фрэзер Дж.Дж. Фольклор в Ветхом Завете. – М., 1985. – С.344 – 353.

⁸Лавонен Н.А. Функция и роль порога в фольклоре и верованиях карел// Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Л., 1984. – С.171.

⁹Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу // Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. – М., 1864. – Т. 2. – С.114.

¹⁰Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов, 1897. – Т.1. – С.252.

¹¹Шевченко Л. Звичай, зв'язані з закладами будівлі // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1926. – Вип. 1 – 2. – С.88.

¹²Успенский Б.А. Филологические разыскания в области славянских древностей // Реликты язычества в восточно-славянском культе Николая Мирликийского. – М., 1982. – С.106.

¹³Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. – М., 1989. – Т.2. – Ч.1. – С.150.

¹⁴Топоров В.Н. Митра // Мифы народов мира. – М., 1992. – Т. 2. – С.155.

¹⁵Писаренко Ю.Г. Велес-Волос в язичницькому світогляді Давньої Русі. – К., 1997. – С.124.

¹⁶Топоров В. Н. Домовой // Мифы народов мира. – М., 1991. – Т. 1 – С.391.

Олеся МАНДЕБУРА-НОГА
Київ

НАРОДИНИ: ВІРУВАННЯ, ЗВИЧАЇ, ОБРЯДИ ПОЛІЩУКІВ (за експедиційними матеріалами)

Унікальна й неповторна етнокультура Полісся зберігає чимало архаїчних рис і на початку ХХ століття. Це стосується всього комплексу духовної і матеріальної культури населення регіону, зокрема, обрядовості, що пов'язана із народженням дитини. Звичай та обряди поліщуків, пов'язані з народинами, зберігають знання далекої минувшини, які передавалися з покоління в покоління. В них об'єдналися дохристиянські та християнські елементи, які утворили складний синкретичний комплекс понять та символів, обрядодій, дотримання яких мало б забезпечити дитині здоров'я та щастя.

Етнографічним вивченням обрядовості поліщуків під час експедиції 1996 р., яка була організована Центром захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій при Міністерстві з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, було охоплено 3 села Іванківського, 7 сіл Коростенського, 7 – Малинського, 5 – Народицького і 5 – Радомишльського районів, які складають центральну та південно-східну частини Житомирського Полісся. Респонденти – переважно жінки старшого віку, яким за 80 років, та старшого й середнього віку, що дає можливість зафіксувати стан етнографічних реалій на 30 – 40-і рр. ХХ ст. В цей період ще зберігався більш повним комплекс обрядових дій, які здійснювалися у зв'язку з появою дитини – нового члена родини та громади. У повоєнні роки, коли на Поліссі діти ще переважно народжувалися в хаті, зберігалися і певні обряди.

Перші магичні дії, спрямовані на появу здорових нащадків, присутні вже у весільному ритуалі. Цей же фактор був закладений у канони, що регламентували інтимне життя пошлюбленої пари. Крім заборон на пости та пісні дні, таке ж табу накладалося на поминальні дні (“деди”): “Колись, як молоді поберуться, то гляділи, шоб проти середи, п'ятниці та неділі не жити, бо дитя буде калікою або вором чи розбойником” (с. Недашки Малинського р-ну).

Вагітну жінку називали “товста” (с. Будо-Вороб’ї Малинського р-ну), “труба” (с. Любовичі Малинського р-ну), “беременна” (с. Потіївка Радомишльського р-ну), “черевата” (с. Сарновичі Коростенського р-ну). Майбутня мати обов’язково мала дотримуватися певних норм поведінки. Серед заборон працювати у свята, особливо жорсткими були ті, що стосувалися періоду Різдва та Великодніх свят і неділі. Також існували локальні заборони – не можна було торкатися тварин (собак тощо), бо загалом “у дитяти може бути щось недобре” (с. Потіївка): зокрема, у дитини після народження може вирости шерсть на хребті і вона не буде спати (с. Старі Вороб’ї Малинського р-ну); заборонялося дивитись на пожежу – щоб “на дитині не лишився слід від ляку” (с. Старі Вороб’ї). Щоб не було родимих знаків, плям на дитині, вагітній заборонялося рубати дрова (с. Іванівка Малинського р-ну). Загальнопоширеною в регіоні була заборона набирати будь-які речі у пелену. Загалом вагітна жінка брала активну участь у повсякденному житті родини – вона готувала їсти, носила їжу членам сім’ї (це могла бути навіть відстань у декілька кілометрів), працювала на полі, зокрема, на жнивях (с. Савлуки Малинського р-ну). Окремо існували обмеження на позичання вагітною будь-яких предметів у сусідів: “Як беременна приходиться щось позичати, то дай, бо миші все з’їдять” (с. Іванівка). Отже, в цьому випадку загроза виходила вже безпосередньо від вагітної жінки. Ці вірування загалом є поширеними по всій території Полісся¹ і характерними й для інших регіонів України².

Однією з головних дійових осіб була баба, яка приймала пологи. У селах, де проводились етнографічні польові дослідження, її називали переважно “баба” (села Велика Рача, Меделівка і Потіївка Радомишльського р-ну, Ганнівка і Розсохівське Народицького р-ну, Заруддя та Кухарі Іванківського р-ну, Мелені, Сарновичі і Шершні Коростенського р-ну, Савлуки і Старі Вороб’ї Малинського р-ну). Також зафіксовано назви “баба повитуха” (села Ворсівка Малинського р-ну, Меделівка, Старий Дорогинь Народицького р-ну) і “пупорезна баба” (Меделівка).

Запрошували бабу до породіллі найближчі родичі – мати, батько, але зазвичай – чоловік. Інколи кликали бабу кому прийдеться: “Чи з роду, чи не з роду, кому трапиться” (Старий Дорогинь). Бабами були жінки певного фізіологічного віку, шановані в селі, в яких обов’язково мали бути власні внуки. За народними віруваннями, не всяка баба могла стати повитухою – це були “спеціальні” баби. Молода жінка не йшла “бабити”, бо сама ще не втратила дітородної функції. “Бабою” ж могла бути лише “чиста” жінка. Однак траплялися поодинокі випадки, коли така “баба” сама народжувала. Один такий факт було зафіксовано в означеному регіоні, і народженого “бабою” хлопця називали “бабичем”. Загалом діти, матерям яких баба допомагала народити, потім вважалися її онуками (села Кухарі, Потіївка). Онуками називали і самих матерів. Жінок під час пологів тут називали “роділя”, “породіля”, “породелля”. Баба приносила з собою, наприклад, хустинку (зав’язати новонародженому головку) і пару старих пелюшок.

Для полегшення пологів баба використовувала пряжу з конопель і льону – мотки. Вмочувала їх у теплу воду і обкладала породіллю (Ворсівка). Широко застосовувалися лікарські трави – любисток, м’ята, рута. Ними обкладали жінку. У випадку важких пологів баба робила настій з вівса і поїла ним жінку (Розсохівське). Для покращення стану породіллі використовували “глід-дерево” та фруктовий узвар (Старий Дорогинь). Пупорізна баба також читала молитви, шептала над жінкою, водила її по хаті, розв’язувала у неї на одязі всі вузли, розстібувала гудзики (Іванівка). Досвідчені баби уміли “посилати руку” у випадку неправильного положення дитини в животі. Зафіксовані дослідниками ще в кінці XIX ст.³, всі ці раціональні знання з народної медицини, які використовувала баба повитуха, піднімали загальний тонус породіллі, допомагали при важких пологах, сприяли народженню здорової дитини⁴.

“Дитина найшлася” – казали, як народиться немовля (с. Ворсівка), або “купили”, “знайшли в капусті” (с. Будо-Вороб’ї).

Баба відрізала пуповину, закручувала “трепанім” льоном (села Заруддя, Старі Вороб’ї, свяченим – Мелені), залишала 5 – 7 см і казала жінці: “Оце, моя дочко, через два дня міцніше зав’яжеш” (зап. 20.08.96 від Дубас Х.О., 1909 р.н., Старі Вороб’ї Малинського р-ну). Сильно зав’язувати не треба було, але й слабо – теж ні, “бо буде грижа”. Використовувалося для перев’язування лише жіноче стебло – матірка. Застосувати з цією метою плоскінь (чоловіче стебло) вважалося для баби великим гріхом, адже, за народними віруваннями, така дитина буде “неродюча” (Старий Дорогинь).

Слід зазначити, що розгорнуту інформацію про особливості відрізання пупа (на гребені – дівчинці, на сокирі – хлопчику тощо) та перев’язування його відшукати повною мірою не вдалося – інформатори цього вже не пам’ятають, або підкреслюють, “усе воно йодно, єднак. Зав’язувала, одріже й зав’яже і всьо”⁵.

Перев’язану пуповину зберігали, її потім давали дитині розв’язати самій, вважали, що вона буде розумною (с. Старі Вороб’ї), “умілою” (с. Будо-Вороб’ї), “умственне дитя” (с. Рубежівка Народицького р-ну). За народними віруваннями, так дитина сама “розв’язувала” собі розум. Найчастіше фіксується термін сім років або “як у школу піде”. До цього пуповину зберігали у скрині (бодні).

На жаль, ніякої інформації, пов’язаної із закопуванням “дитячого місця”, виявити вже не вдалося. Оповідачі таких дій не пам’ятали. Зрідка говорили, що дитяче місце закопували на покуті (Старий Дорогинь). Зерно у ту ямку не клали.

Загалом в залежності від перебігу пологів, стану здоров’я жінки вона лежала 3 – 5 – 7 днів. Траплялися випадки, коли породілля сама народжувала прямо в дворі, сама перев’язувала пуповину і вносила дитину до хати: “Я пошла, три кілометра – занесла чоловіку їсти, так, пошла додому, нажала полтори копи жита, да легла на дворі і вродила хлопця. Да й сама ще й унесла”⁶.

Звертає на себе увагу ритуальність першої купелі дитини, яку зразу по народженні здійснювала баба. Купіль на

Поліссі була пов'язана з використанням певної кількості “зілля”, яких додавали у воду. Максимальна їх кількість – дев'ять (с. Корма Коростенського р-ну)⁷. На жаль, повнішою інформації про першу купіль дитини виявити не вдалося.

Загалом, *купіль* для дитини на Поліссі характеризувалася багатством трав, які використовувались при цьому: татарник звичайний (татарник колючий, чортополох) – “татарняк”, “опуцьки” (с. Велика Рача Радомишльського р-ну), “кукла” (с. Шершні). Вірили, що він зміцнює “кості” (с. Ворсівка), загалом допомагає “од усього” (с. Потіївка). Його клали також у купіль дівчинці – “щоб гарна була” (с. Мелені); татарське зілля (аір тростиновий). Його настоєм з мізинця ще й поїли дитину – “так треба” (с. Заруддя). Активно застосовували череду – “реп'яхи”, “вовчки”. Вважалося, що “ця трава лечебна для шкіри (с. Велика Рача), допомагає “од золотухи” (с. Ворсівка), “як от по кожні висипка якась чи що” (с. Меделівка), “щоб дитя не лякалось” (с. Мелені), якщо дитина не спить (с. Шершні), щоб “тілечка набувала” (с. Шершні). По 2 – 3 ложки настою череди замість чаю давали дитині пити “як золотуха”. Загалом, поліщуки вірили, що череда – “сама главна трава”: вона заспокоює нерви, лікує дитячий ляк тощо.

Серед інших трав особливо виділялися такі: любисток, який найбільш помічним вважався для голови – “наче сім баб пошептало” (с. Заруддя). Також його кидали, щоб хлопці любили (с. Мелені); любистком і м'ятою змивали голову – “кращі коси будуть” (с. Шершні); м'ята – “вона вже тоже пахне і щоб приємно було вже” (с. Мелені); чистотіл – “щоб ніяких вавок не було” (с. Меделівка); нагідки (с. Розсохівське), ромашка (с. Старі Вороб'ї), рум'янок пахущий (с. Старий Дорогинь); волошки (волошка лучна, волошка синя) – щоб дитина краще спала, треба було, аби вона ще й випала три краплі води з волошкою з маминого мізинця (с. Сарновичі); цією водою також обливали дитину від ляку (с. Старі Вороб'ї).

Використовували для купелі і сіно (“потеруха”, “потрушка”), адже “в ньому всяка трава є” (с. Велика Рача). Його запарювали, настоювали, проціджували, і виливали у купіль. Навар з сіна використовували і тоді, як дитина багато плакала.

Клали у воду калину (с. Буда Голубієвичі), свячене зерно, зокрема жито: “Житечко кидали. Свячене таке от стоїть на покуті, да помнуть-помнуть, да тими житинками под спод подсипають под пельонку да й купають тоді його”⁸.

Певну захисну силу, за народними віруваннями поліщуків, мав попіл. Він допомагав, якщо у дитини був “озноб” – його сипали навхрест у чотири кутки купелі (села Буда Голубієвичі, Мелені, Потіївка).

У купіль клали і будь-яке зілля, свячене на Маковія, Трійцю. Загалом зілля клали, “щоб дитя не боялося, щоб дитя не здригалося, не злякалося, ніяких уроков щоб не було” (с. Мелені). Взимку використовували сухе зілля.

Всі ці трави мають антимікробні, загальнозміцнюючі, тонізуючі, протизапальні, знеболюючі, дезінфікуючі тощо властивості⁹. Такий великий перелік трав, які застосовувались при купелі дитини, свідчить про знання поліщуків з традиційної народної медицини, їх активне використання на практиці. Крім трав, окремі хвороби, особливо пов'язані з порушенням сну (“крикси”, “ночніці”), лікували вербальною магією – “шептами”.

Деякі інформаторки (села Меделівка, Потіївка, Савлуки тощо) підкреслювали, що дитину вони купали переважно у чистій воді, трави використовувались, лише якщо на то були “медичні показання” – плач, переляк тощо. Загалом, дитину ніколи не купали після заходу сонця, а випрані дитячі пелюшки до року ніколи не сушили у дворі, а лише в хаті. Локально така заборона існує на перші 12 тижнів (Старий Дорогинь). Заборонялося також виносити воду, в якій купали дитину, ввечері на двір – її виливали під комору.

Після народження дитини баба готувала звар, пекла кислі гречані млинці, смажила яйця, загалом готувала “нехитру їжу” (Сарновичі). Їжа мала бути “легкою”. Її приготування було обов'язковою частиною догляду баби за “породілею”.

Через кілька днів приходили жінки “старейшие і меншие”, переважно рідня, провідувати породіллю. Чоловікам не можна було заходити – “такий закон”, інакше “здирали штани на пельонки” (села Буда Голубієвичі, Меделівка, Старі Вороб'ї, Шершні). Приносили з собою як правило їжу – яйця, мисочку проса, вареники з сиром, обов'язково – хліб; несли й подарунки – пелюшки, розпашонки, дитячу ковдру тощо. Провідування були нетривалими за часом.

Ці відвідини на честь новонародженого та його матері відомі тут як “родини”. Часто оповідачі розповідали про провідування “породілі” жінками і про родини майже як про одне ціле, що загалом характерно для більшої частини Київщини та Волині (окрім Волинського Полісся)¹⁰. Очевидно, різниця між цими двома складовими компонентами родильної обрядовості українців, які безперечно мають між собою міцний генетичний зв'язок, але відрізняються за своїм символічним, звичаєво-правовим значенням, з часом почала нівелюватися, стиратися. Зафіксована інформація певною мірою коригує думку Н.Гаврилук про те, що на Поліссі кожен з цих звичаїв виконувався окремо, мав самостійне значення. Провідування породіллі носило індивідуальний чи колективний характер, тоді як родини – яскраво виражений колективний, мали в своїй структурі чіткі елементи обряду. І в першому, і в другому випадку приходило до породіллі мали право лише жінки.

В деяких селах, наприклад, Ворсівка, Старий Дорогинь, родини в даний період вже не відзначалися. Натомість в селах Буда Голубієвичі, Заруддя, Кухарі, Меделівка, Потіївка, Розсохівське, Савлуки, Старі Вороб'ї ця традиція ще збереглася.

Як ішли в гості на родини, несли з собою переважно обрядову їжу: “Як ідеш на родини, то шукай, щоб з чим іти. Яйце тре пекти, вареники варить”¹¹. Обов'язково брали хліб, горілку. Хліб загортали у хустинку. Пекли білі пироги з маком, сиром, варили грушки в горщику, пшеничні – “білі” вареники з маком, сиром, пшоняною кашею з маком,

варили яйця; зрідка готували “холодне”, “жаркоє” з м’ясом – все залежало від заможності господарів, їх достатку. Слід зазначити, що в деяких селах пироги і млинці на родини не готували – лише на хрестини: “Вже як хрестили, робили млинці”¹².

Стіл на родини загалом не відзначався багатством – переважно дві-три страви і все: звар, чи “кампот”, чи просто варені груші. На думку Н.Гаврилук, ритуальне використання фруктових плодів та ягід є одним з універсальних явищ родильної обрядовості українців. Готували вареники з різноманітною начинкою, їли яйця. Ймовірніше, саме ці страви і є найдавнішою, власне обрядовою їжею на родинях в обстежених селах Полісся. Лише декілька інформаторок говорили про ґрунтовне приготування до свята, про наявність м’ясних страв – “холодного”, “жаркого” тощо. Можливо, в цих випадках маємо вже осучаснений варіант святкування родин. У цьому контексті слід зазначити, що зафіксовані Н.Гаврилук дані про обрядове використання каші на родинях на території Полісся у досліджених селах на даний період не знайшли підтвердження. Лише одна з інформаторок (с. Меделівка) сказала, що на родини варили кашу, яка називалась “кутя”.

Також на родини обов’язково приносили і подарунки. Це була головним чином тканина дитині на пелюшки – хустинка, полотно, навіть рукав із сорочки (с. Меделівка), “чопіки” на ніжки (с. Мелені) тощо. У с. Мелені на родинях батьки дитини віддячували бабі – дарували рушника.

Важливе місце в родильній обрядовості українців посідає обряд церковного хрещення. Охрестити дитину намагалися якнайшвидше – переважно на третій день (села Буда Голубієвичі, Ворсівка, Кухарі, Потіївка, Меделівка, Розсохівське). Очевидно, це пов’язано з давніми народними віруваннями, що саме три доби після народження дитини її охороняють янголи¹³. Також хрестили у день народження (села Велика Рача, Шершні), через один-два тижні (села Заруддя, Старий Дорогинь), місяць (с. Буда Голубієвичі). Якщо дитина народжувалась слабкою, то баба мала право охрестити її сама (с. Старий Дорогинь). Нехрещене дитя заборонялося виносити з хати (с. Вирва Радомишльського р-ну). Баба, виправляючи дитину “до хреста”, сама до церкви, однак, не йшла. До церкви хлопчика заносив кум, а дівчинку – кума (с. Іванівка Малинського р-ну).

При виборі кумів перевага віддавалась рідні – “родичов, своїх найбільш брали” (села Буда Голубієвичі, Заруддя, Потіївка). Загалом на хрестини ходились родичі, сусіди, друзі. Відмовлятися від кумівства не можна було – не зафіксовано жодної згадки про такий випадок. Існувало також стійке повір’я, що незаміжня дівчина повинна перший раз охрестити хлопчика, а хлопець – дівчинку.

Якщо в родині народжувались мертві діти, брали “стречаних кумів” – перших зустрічних, навіть якщо це була “циганка, кацапка, жидівка”¹⁴ (с. Старі Вороб’ї).

На хрестини обов’язково приходили з хлібиною: “Пойдеш в гості, то береш хлеба з дому, аякже. І до церкви ідеш хрестить дитя, до тоже ж треба брать хліба”¹⁵.

Ім’я для дитини в набожних родинях вибирав переважно батюшка. Як правило, це було ім’я святого, яке співпадало з днем народження дитини або передувало йому.

Головною “дійовою особою” на хрестинах в більшості обстежених сіл була *пшоняна каша*. Як зазначають дослідники, звичай “бабиної каші” був широко поширений переважно в північних районах України – на Поліссі, частково – Волині.

Загалом інформацію про ритуальну кашу можна умовно розділити на три групи. У першій з них інформатори чітко пам’ятають і розповідають, як виконувався цей обряд (села Буда Голубієвичі, Ганнівка, Заруддя, Мелені, Розсохівське, Сарновичі, Савлуки). У другій групі – не пам’ятають, чи існувало таке дійство (Велика Рача, Потіївка), що не дає підстав для висновків про побутування чи – навпаки – відсутність обряду. І третя – це коли оповідачі однозначно заявляють, що “у нас кашу не варили, не били” (Кухарі, Меделівка, Потіївка (інша інформаторка)). Разом з тим слід зазначити, що на даний період повністю всі обрядові дії, пов’язані з приготуванням каші, визначенням її величезного магічного значення, зафіксувати вже не вдалося, що свідчить про втрату мотивації ритуальної страви, а зберігається лише традиція її приготування.

Кашу варили в новому горщику (с. Шершні), в старому (с. Заруддя). Локально горщик для каші обов’язково мав бути свячений (с. Мелені). Готувала її, як правило, баба. Ця каша повинна була бути молочною – скоромною, з яйцями, маслом. Часом фіксується додавання в неї маку (с. Вирва).

Прикрашали кашу калиною, барвінком, іншим різноманітним зіллям, квітами, цукерками. Горщик (чи макітру) перев’язували червоною стрічкою (с. Ганнівка), або обв’язували “рушничком полотняненьким” (с. Мелені).

Головним моментом обряду був викуп каші і розбивання горщика. Робили це на столі качалкою, чи об кут столу, чи розбивали, “гепаючи об стіл”. Локально зафіксовано звичай, коли горщиком з кашею стукали двічі об стіл і лише за третім разом розбивали (с. Старий Дорогинь). Всі гості “торгувалися” за право розбити цей горщик. Як правило, найбільше грошей клав хрещений батько дитини. Локально розбивали горщик куми (села Буда Голубієвичі, Сарновичі, Савлуки), баба (с. Розсохівське), хтось із рідні (с. Мелені), або хтось із гостей, хто найбільше покладе грошей (с. Шершні). У с. Мелені інформаторка наголосила, що кашу обов’язково повинен був розбити чоловік. Інший варіант, коли приготування каші і дії навколо неї були у компетенції баби-повитухи – вона сама її варила у себе вдома, приносила, вже вбрану калиною, сама “розпоряжалась” цією кашею. Розбиваючи горщик, баба примовляла: “О ... щоб так бабі живот обліз, як ця каша, як ця макітра” (с. Розсохівське). Каша мала бути густою – щоб залишилася цілою, як розіб’ють горщика, її різали ножем. Черепки клали на голови усім присутнім – існувало вірування, що вони сприятимуть народженню дітей (села Буда Голубієвичі, Старий Дорогинь). По грудочці каші

гості брали додому – для своїх дітей (с. Заруддя¹⁶). Також вірили, що черепки слід зберегти, аби з них сіяти гарбуза – “тоді насіння гарбуза буде таке тверде” (села Буда Голубієвичі, Ганнівка, Сарновичі). В усіх цих обрядодіях чітко прослідковується зв’язок каші з мотивом родючості, плідності. Загалом кашу треба порізати і з’їсти швидко – щоб дитина швидко ходила (с. Мелені). Інколи замість каші пекли пирога з маком, якого теж прикрашали, але це траплялося дуже рідко (Старий Дорогинь). На хрестинах баба, як найголовніша і найпочесніша особа, сиділа на покуті (Іванівка).

Звичай використання каші в родильній обрядовості трактується головним чином як залишок давнього жертвоприношення богам – покровителям шлюбу та плідності¹⁷. К.Червяк вважав, що “бабина каша” має не тільки магичне, але й правове значення – таким чином відбувається акт приєднання новонародженого до його роду, визнання його громадою своїм¹⁸.

Загалом, ритуальна каша поліщуків має чимало аналогій з таким же обрядом, що побутовав в українців Холмщини і Підляшшя¹⁹.

В деяких селах на закінчення столу на хрестинах баба носила на тарілці квіти калини, гості відповідно клали гроші дитині “на мило” (села Ворсівка, Меделівка), що свідчить про перехідні форми до традиції подолян²⁰. Цей звичай зафіксовано у тих селах, де пшоняну кашу не варили. Куми і баба завжди отримували тут подарунок.

У с. Старі Вороб’ї хрестини називалися “*пирогами*”, тому що батьки купували пироги для баби і кумів. У цьому ж селі обов’язково варили кашу, красиво вбирали горщик, але його не били.

Загалом стіл на хрестини відзначався певним багатством. Готували ті само страви, що і на родини, також до них додавалися деякі інші, зокрема, м’ясні (холодець, подавали м’ясо й окремо). Так, на стіл ставили картоплю, яйця, пекли “наліснички” з білого борошна, варили житні або пшеничні вареники з маком, сиром, пшоняною кашею з маком, вчинені (кислі) гречані чи житні млинці або вареники, подавали холодець з рибою та грибами, квашу (с. Заруддя), пекли білі пироги з сиром, яблуками. Обов’язково була присутня “мочанка” з картоплею і грибами. Мочанка (мочайло, мочання тощо) – традиційна поліська їжа, з картоплі. Загалом могла бути скоромною (з м’ясом), пісною (з грибами), молочною, солодкою, з ягодами.

У с. Потіївка зафіксовано приготування на хрестини спеціальної страви, яка називалася “*макар*”: “Макари робили. Але з лапши. Кажуть “макар”. З лапши, масла тоді вже сюди кидають уже, спечеться, наче бабка. Ну тоді на хрестини й готували. Накришать, зварять, і всьо. А тоді яйця, тоді теє масло і воно росте. Росте. І добра”. Ніяких обрядодій з цією стравою не відбувалося, і сам цей факт більше в жодному селі не зафіксовано. Ймовірніше, макар з лапши – це пізніший різновид ритуальної каші.

Якщо народження дитини припало на піст, її хрестили, але власне хрестини справляли тоді вже після посту (с. Старий Дорогинь).

Через шість тижнів (для хлопчиків) чи сім (для дівчаток) відбувався обряд під назвою “вводи́ни породі́ллі з дитиною в церкву” (с. Кухарі). Локально дата “вводи́н” залежала від матері – щоб вона “чиста була” (Старий Дорогинь, Корма), однак, і в цьому випадку фіксується час не раніше шести тижнів. В народі цей обряд вважався необхідним не лише для дитини, але й для матері. Батюшка брав дитину на руки, заносив у церкву, читав Євангеліє, підносив до царських врат дівчинку, хлопчика ж ніс у вітвар, після чого віддавав матері.

В деяких селах Полісся вдалося зафіксувати поодинокі згадки про такий давній ритуал, як взаємне обмивання рук баби-повитухи та “роділі”. Через кілька днів, “поки там уже мона буде” (Потіївка) або на другий-третій день (Шершні), ще до хрестин, породілля обов’язково мала помити бабі руки: “І руки ж бабі помить, вона ж поралась коло породілля, то їй же тре руки помить, бабі” (зап. 18.08.96 від Харченко К.Г., 1902 р.н., у с. Потіївка Радомишльського р-ну). Помивши руки бабі, жінка давала їй також хліб і подарунка – “на спідницю чи на кофту, чи матеріал якийсь”. На жаль, повною мірою реконструювати цей ритуал не вдалося. Про нього розповідали лише жінки значно старшого віку – наприклад, як у даному випадку – 1902 року народження. Вони тільки згадували, що це обов’язково мало бути, але не могли вже пригадати повністю весь обряд. Незначна кількість згадок підтверджує наукові дані про те, що Київське і Волинське Полісся характеризується відсутністю інформації про обряд зливок, за незначним винятком²¹.

Перший рік життя дитини завершувався відомими в Україні “пострижинами”, які в цьому регіоні відбувалися на кожусі. До цього ж часу заборонялося обрізувати не лише дитяче волосся, але й нігті – їх “зкушували”. Пострижене волосся ховали, його потім давали дитині “як понімала – щоб сказала, з чого воно і що то таке”. За народними віруваннями, саме в тому, що визначила дитина, їй буде щастити у житті.

Отже, за даними польових досліджень вдалося відносно повно реконструювати родильні звичаї та обряди поліщуків як невід’ємної складової родинно-побутової обрядовості українців. Деякі давні, архаїчні вірування, звичаї, обрядодії, пов’язані з родильною обрядовістю (як-то, закопування “дитячого місця”, перша купіль дитини, похрестини, постриження тощо), вже втрачені або призабуті.

¹Гвоздевич С. Архаїчні елементи у родильній обрядовості поліщуків // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – С.247; вона ж. Родильна обрядовість поліщуків // Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 1. Київське Полісся. 1994. – Львів, 1997. – С.164; Вона ж. Родильна обрядовість поліщуків Овруччини // Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2. Овруччина. 1995. – Львів, 1999. – С.185.

²Див., зокрема: Борисенко В. Обряди життєвого циклу людини // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1997. – С.281; Сандуляк І. Сімейно-побутові вірування передгір’я Буковини // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2000. – С.48.

³Див. з цього приводу: Беньковский Ив. Поверья и обрядности родин и хрестин // Киевская старина. – 1904. – №10. – Отдел II. – С.3; Червяк К. Весілля мерців. Спроби соціологічно пояснити обряди ініціацій. – Харків, 1930. – С.27; Яжуржинський Хр. Поверья и обрядности родин и хрестин // Киевская старина. – 1893, июль. – С.76.

⁴Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000. – С.102.

⁵Зап. автором 18.08.96 від Довгої Н.Я., 1903 р.н., у с. Потіївка Радомишльського р-ну.

⁶Зап. автором 14.08.96 від Чашової Л. Т., у с. Савлуки Малинського р-ну.

⁷Див. з цього приводу: Шкарбан А. Матеріали з народної медицини Житомирського Полісся // Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2. – С.219.

⁸Зап. автором 19.08.96 від Дмитренко Г.Д., 1920 р.н., с.Мелені Коростенського р-ну

⁹Див.: Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. Ред. А.М.Гродзінський. – К., 1992.

¹⁰Гаврилук Н. Картографирование явлений духовной культуры. По материалам родильной обрядовости украинцев. – К., 1981. – С.83.

¹¹Зап. автором 14.08.96 від Чашової Л.Т., у с. Савлуки Малинського р-ну.

¹²Зап. автором 18.08.96 від Довгої Н.Я., 1903 р.н., у с. Потіївка Радомишльського р-ну

¹³Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу. – С.102.

¹⁴Зап. автором 20.08.96 від Дубас Х.О., 1909 р.н. у с. Старі Вороб'ї Малинського р-ну.

¹⁵Зап. автором 18.08.96 від Харченко К.Г., 1902 р.н., у с. Потіївка Радомишльського р-ну.

¹⁶Про символіку зерна та каші в сімейній обрядовості українців детальніше див.: Мандебура О. Символіка зерна та каші в родильній обрядовості українців в дослідженнях Миколи Сумцова // Національні та етнонаціональні процеси в Україні. Друга всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців. Матеріали. – Чернівці, 1997. – С.146 – 149.

¹⁷Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія. – К., 1977. – С.88; Гаврилук Н. Картографирование явлений духовной культуры. – С.143; Потебня О. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. – Харьков, 1865. – С.61, 83; Сумцов Н. О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881. – С.97 – 99. Іншого погляду дотримувався чеський вчений Л.Нідерле. Він вважав, що обрядова каша з'явилась на Русі у XI ст., запозичена разом з назвою з грецького ритуалу і вживалась головним чином на поминальних святах. Див.: Нідерле Л. Славянские древности. – М., 1956. – С.199.

¹⁸Червяк К. Весілля мерців. – С.52, 55.

¹⁹Див.: Борисенко В. Обряди життєвого циклу людини. – С.283.

²⁰Борисенко В. Родильні звичаї та обряди // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994. – С.215.

²¹Гаврилук Н. Картографирование явлений духовной культуры. – С.96.

Людмила СМОЛЯР
Одеса

“ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ” В ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЯХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ початку ХХ століття

Тема участі жінок в політичних партіях, як і відношення політичних партій до “жіночого питання” одна із малодосліджених та складних проблем через недостатність джерельної бази. Разом з тим історичні документи свідчать, що участь жінок в політичних партіях (як українських так і загальноросійських) хоч і не була численною, але вагомою.

Пропонована стаття належить до галузі жіночих досліджень, зокрема, такого напрямку, як історія жінок. Немає такої сфери вивчення минулого, яка б не торкалась проблеми жінок та їх ролі. Метою даної статті є розкриття наступних питань: 1. Відношення політичних партій до “жіночого питання”; 2. Участь жінок в діяльності українських політичних партій. Такий розгляд теми, на думку автора, не тільки дозволить розширити уявлення про історію жінок, але наповнить її конкретним фактологічним матеріалом.

Серед суб'єктів державної політики, які могли б суттєво вплинути на початку ХХ століття на зміну соціального статусу жінок, слід відмітити *політичні партії*. В Російській імперії 1905 рік позначився народженням багатопартійної системи, яка повинна була стати виразником інтересів різних класів і верств населення, в тому числі і жінок. Разом з тим історичні джерела та факти дозволяють говорити, що відношення політичних партій до жінок було неоднозначним.

З однієї сторони, в програмних документах політичних партій були вимоги, що стосувалися жіночого питання. Загальною для усіх цих партій (як українських, так і загальноросійських) незалежно від політичної орієнтації була вимога впровадження загального виборчого права на основі рівного, вільного та таємного голосування незалежно від статі, що було важливим кроком на шляху боротьби за демократію. Разом з тим, вимога рівноправності для більшості політичних партій була першим і останнім пунктом, який стосувався жінок. Серед партій, які дещо